

Sosyolojik Kur'an Okumalarının İmkânı

Possibilities of Sociological Qur'anic Studies

Özcan GÜNGÖR*, Harun ŞAHİN†

Özet

Kur'an, öncelikle bir insan peygambere, başta yakınındakileri olmak üzere etrafında ki herkesi uyarması, Kur'an'ı öğretmesi, onların durumlarını değiştirmesi ve onları en üst varlığa iradi ve akli olarak bağlaması (teslimiyet) için gönderilmiştir. Muhatapı birey (abd) ve toplum olmak üzere kendi değer skalasının gerçekliğini, bizzat Peygamber aracılığıyla pratiğe dönüştürmüş ve müminleri de benzeri bir yapı içinde tutmanın evrensel ilkelerini onlara Peygamberin tebliğ, açıklama, yaşama, açıklığa kavuşturma ve kısıtlamalarıyla birlikte miras bırakmıştır.

Sosyoloji ise en temelde toplumu anlama, açıklama, grup, kurum ve olayları sistematik olarak incelemeyi konu ediniyor olması hasebiyle Kur'an ile hedef kitleler anlamında ortak konulara sahip görünmektedir. Elbette ki biri ilâhi bir kitap, diğeri ise toplumu anlama amacıyla kendine has yöntemi olan bir ilim dalıdır. Bu ikisi her ne kadar kaynak, yöntem, amaç ve ilkeler bazında pek çok farklılıklar taşıyorsa da birbirlerine konular itibarıyla kaynaklık teşkil etmesi de mümkündür. Nitekim vahyin iniş sürecindeki toplumsal olaylar ve modern toplumu anlamak için dini metinler oldukça kesişen kaynaklığa karşılık gelmektedir.

Zira sosyoloji, Müslüman toplumu anlamak için onun anlam haritasına (Weltanschauung) ihtiyaç duyarken, Kur'an'ın sunduğu ilkeler, örnek olaylar ve kavramlarla işe koyulabilmekte; Kur'an'ın toplumsal hedeflerini görmek, anlamak ve gerçekliğini test etmek için toplumsal yapı ve kurumlardaki sosyolojik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Son zamanlarda yapılan Kur'an sosyolojisi vb. adlardaki çalışmalar böyle bir ihtiyacın tipik örnekleridir. Bu bağlamda çalışmanın konusu sosyolojik Kur'an okumalarının imkanını ele almaktır. Amacı ise Kur'an ve sosyoloji ilişkisinin doğası, zorluğu ve yöntemsel unsurlarının neleri kapsayabileceğini anlayıcı bir tarzda ortaya koyma girişimi olarak ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Kuran Okumaları, Kuran Metodu, Müslüman Toplum, Dini Bilimler

Abstract

First of all, the Qur'an has been sent to human prophet to warn everyone including those near him, to teach, to change, and to connect to Allah in a mighty and intelligent way. He transforms the reality of his own value scale, the individual and society, into practice through the Prophet himself. The Prophet inherited the universal values of the Qur'an along with his profound communication, explanation, living, clarification, and restrictions.

Sociology, on the other hand, is about systematically understanding society, social groups, institutions and events. Therefore, they seem to have common issues in terms of the

* Doç.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, ozcangungor@yahoo.com

† Yrd.Doç.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslami Bilimler Bölümü, sahinharun@gmail.com

Qur'an and the target masses. Of course, one is a divine book, a knowledge which is its own method of understanding the other society. Although these two have a lot of differences in terms of source, method, purpose and principles, it is also possible that they constitute a source for each other. Because sociology needs its meaning map to understand Muslim society, principles, case studies and concepts from the Qur'an. On the other hand, there is a need for sociological research in social structures and institutions to see, understand, and test the Qur'an's social goals. Recent studies on Qur'anic sociology, Islamic Sociology, Religious Sociology, etc. are typical examples of such a need.

The subject of studying in this context is to discuss the possibility of reading the sociological Qur'an. The aim is to explain what the nature, the difficulty and the methodical elements of the Qur'an and sociological relation should cover.

Keywords: *Sociology, Qur'anic Studies, Qur'anic Method, Muslim Society, Religious Sciences*

Giriş

Bilimlerin gelişmesi ve bölünmesi kendiliğinden bir ihtiyaçla gerçekleşir. Yeni bilim dalları veya alt dalları da bir topluluğun sorunlarına üretilen cevapların yetersizliği durumunda tartışılmaya başlanır. Son asırda Müslümanların bilim zihniyeti ve medeniyet algılarında yaşadıkları daralma, onların kendi sorunlarını kendi kaynaklarından hareketle çözme kapasitesini azaltmıştır. Ancak bu düşüğe rağmen Müslüman düşünürlerin Batı düşüncesiyle başa çıkma stratejileri hiç son bulmamıştır. Farklı alanlarda ortaya çıkan bilimlerin çoğu zaman, Batı hegemonyasından neş'et etmesi veya kolonyal geçmişe dayanması, alet ilmi olarak bile kabul edilse o ilim dallarının yaklaşım, yöntem ve teknikleriyle Müslüman toplumun sorunlarına çözüm bulmayı güçleştirmiştir. Ancak içeriden ve anlayan bir bakışla Batı bilim yaklaşımı arasında bir denge arayışı hep olagelmıştır. Özellikle yakın zamanlarda sık sık tartışma konusu olan, üstüne yazı yazılan alt bilim dalı veya paradigmatik farklılık olarak "İslam Sosyolojisi", "Kur'an Sosyolojisi" veya "Dini Sosyoloji" hep bu arayışın sonucunda hayat bulmaya başlamış konulardır. İlgili adlandırmalar yeni bir alt alan veya verili duruma yeni bir içerden bakmayı teklif ediyor görünmektedir. İsimlendirmelerin temelinde, Kur'an başta olmak üzere Müslüman toplumların temel referans dinamikleri Tefsir, Hadis, Kelam, Fıkıh gibi bilim alanlarından istifadeyle, yorum geleneği oluşturma niyeti anlaşılmaktadır.

Evrensel konu, alan ve yönetime sahip bir ilim dalı olarak Din Sosyolojisi'nin varlığı anlamlı olmakla birlikte Müslüman toplumları açıklamakta zorlanıldığını düşündüren/gösteren kimi ontolojik ve epistemolojik öncüllerin varlığı alt bilim dalları üzerinde de düşünmeye, ana ilmî müktesebatın kimi unsurlarıyla bilim üretmeye Müslüman düşünürleri teşvik ediyor.

Sosyoloji, toplumu, toplumsal olay ve olguları, topluluk hallerini ve bunun arkasındaki değişimi, eylemlerin toplumsal boyutlarını kısaca toplumu anlama çabası olduğuna göre; bir toplumu doğru anlamamanın yolu, o toplumun dünya görüşüne dair temel düşünce referanslarını, toplumsal hayat ve gündelik yaşamlarına yön veren dini, siyasi ve kültürel kodları anlamak/bilmek ve yorumlamaktan geçmektedir. Bu durumda Müslüman toplumların anlaşılması, zihin dünyalarındaki yapı, eylem ve niyetlerin tecrübe edilmesini Kur'an merkezli anlamak/açıklamak ve bilgi üretimi için Kur'an'ı esas

alan bir sosyolojinin geliştirilmesi yadsınmaması gereken bir ihtiyaçtır (Bayyigit, 2003, s. 24). Zaten Kur'an da gönderiliş amacını şu ve benzeri bir çok ayette belirtmektedir:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ

«Doğrusu bu Kur'an en doğru yola götürür» (İsra:9)

Bunun yanında bir denge arayışı olarak en temelde sosyoloji biliminin kurucu çerçevesini çizenlerin paradigmalarına tamamen teslim olmadan, Hz. Peygambere risaletin başında emredilen وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ (Müddessir,5) " Bütün olumsuzluklardan zihinsel bir hicret yaşa " emri onu, dönemdeki medeniyetin olumsuz izlerinden uzaklaştırırken; günümüzde de Batı biliminin dayatıcı/tek tipçi ve homojenleştirici yönlerinden metodik/zihnen bir hicrete ihtiyaç olduğu ortadadır. Burada İbn Haldun geleneğinin zengin Kur'an içerikli toplumsal okuma yöntemi aslında bir anlamda yeni bir yöntem üretmede rehberlik edecek kapasitededir. Bu hicret bilimin ana konu ve yöntemini inkar anlamında değildir ancak paranteze alma (epoche) veya metodik şüphe diyebileceğimiz kurgunun değer temelli yoklanmasıdır.

Bu bağlamda çalışmanın konusu sosyolojik Kur'an okumalarının imkanını ele almaktır. Amacı ise Kur'an ve sosyoloji ilişkisinin doğası, zorluğu ve yöntemsel unsurlarının neleri kapsaması gerektiğini anlayıcı bir tarzda ele almaktır.

Yöntem konusunda bir çıkış yolu olarak “fenomenolojik yaklaşım”

Sosyolojik Kur'an okumasında en önemli sorun hangi yöntemle bu tür çalışmaların yapılabileceğine dairdir. Temelde biri, Batılı teorileri daha hızlı bir şekilde Kur'an'la ilişkileri bağlamında ele almak; diğeri de daha içeriden ve anlayıcı yöntemle konuları ele almak şeklinde yorumlanabilecek iki yaklaşımın olduğu görülmektedir (Canatan, 2012). Aslında İslam düşünce geleneğindeki amaç ve araç ilimler konusu benzer bir tartışmanın gelenekteki iz düşümü şeklinde yorumlanabilir. Canatan'ın (2012) bu tür çalışmalarda dikkate alınması gerekli hususları nazara verdiği kısımlar önemli olmakla birlikte Coşkun'un (2013) fenomenolojik yöntemin İslam sosyolojisi için bir yöntem olabileceği önerisi dikkat çekicidir. Zira Berger'den mülhem teklifinde pozitivist sosyoloji ve onun dışlayıcı/tekleştirici ve yasacı tavrından ziyade sosyal gerçekliğin meydana gelişinde bireysel aktörler yanında sosyal yapının/güçlerin önceliğini ve etkinliğini savunan teklifi bir dengeleme gibi durmaktadır.

Fenomenolojik sosyolojinin temel özelliklerini ise şöyle sıralamaktadır:

- Tabiatçı yada Pozitivist sosyolojinin aksine insan öznesinin sosyal eylem halindeki anlamlı hareketlerini tanımlamak amacıyla insancı denilen sosyolojiye uygulayarak daha titiz ve köklü bir tanımlama özelliğine sahiptir.
- İndirgemeciliğe karşı olması hasebiyle, sosyal olayları tek bir sebebe dayandırmaz.
- Yönelmişlik, yani her öznenin bir nesneyi amaç edinmesi ve bunun tespitine çalışması.
- Epoche, yani önyargıları ve kesin kabulleri parantez içine alma. Bunları geçici bir süreliğine bir tarafa bırakma tutumu.
- Özlerin sezgisi, yani evrensel mahiyetleri anlamaya çalışma, fenomenlerin arkasındaki özleri kavramaya çalışmak.

Bu görüşleriyle Coşkun aslında yöntem tercihini pragmatik nedenlerle değil, ilkesel gerekçelerle temellendiriyor görünmektedir. Bu haliyle yeni bir yöntemin

ipuçları olarak çoklu bakışın Kur'an'ın sosyolojik okumalara daha verimli kapılar aralayacağı düşünülmektedir.

İlişkinin gerekliliği

Doğrusu bu ilişkinin tabii bir zorunluluğu olarak uzun zamandan beri tefsir çalışmalarında “ictimai tefsirler”in varlığı bilinmektedir. Tefsir etkinliğinin bu yönüyle şu veya bu ölçüde toplumsal ihtiyaçlarla ilişkili olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca, ictimai tefsirin toplum zemininde gerçekleştirildiği de anlaşılmaktadır. Yine, toplum sorunlarına çözüm getirme amacı güdülerek yapılan bu çalışmaların Kur'an'ın sosyolojik okumalarına büyük katkı sunduğu görülmektedir (Karşlı, 2005). Ancak bu noktada tefsir ilminin yöntem, araç ve amaçlarıyla sosyoloji ilminin sunduğu imkânların farklılığı akılda tutularak bu yaklaşımlar arasında referans çerçeveleri itibariyle farklılıklar olduğu da unutulmamalıdır.

İslam dininde Allah'ın emirlerine ve kişinin yerine getirmesi gereken ahlaki zorunluluklara baktığımız zaman, bunların pek çoğunda toplumsal nitelikli beklentiler dikkat çekmektedir. Bu anlamda İslam Sosyolojisinin; “İnananlar topluluğu halinde yaşamayı mümkün kılan nedir ve bu yaşam biçiminin anlamı nereden kaynaklanmaktadır?” gibi sorulara cevap arayan bir girişim olduğunu söyleyebiliriz. Bu yeni bakış açısı, Batılı sosyolojinin sayısala, doğa bilimleri gibi kesin bilgiye ulaşmaya dayalı akılcı pozitivist felsefeyi temkinle karşılayarak veya reddederek, bireyin anlam dünyasındaki değer ve zihniyet silsilesinin Kur'ani boyutunu merkeze alarak bu değerlerin ana kaynağı Kur'an'ı ve onun anlaşılma şekilleri olarak “salih müminler topluluğu”nun maruf geleneğini temel görmektedir (Sarıbay, 1994, s. 128; Bayyigit, 2003, s. 20-21). Kur'an'ın naslarının toplumsal tezahürleri veya anlaşılma biçimleri, Peygamber'in bağlayıcı uygulamaları ve toplumların maruf gelenekleri bu yeni bakış açısının temelleri olarak değerlendirilebilir.

Dinin bütünleştirici ve fonksiyona dayalı işlevselci yönlerini içeren pek çok Kur'ani mesajı bulmak da mümkündür. Nitekim özellikle yapısal fonksiyonel kuramcılar toplumların nasıl bir arada varlıklarını sürdürdüklerini, sosyal grubu bir araya getiren temel dinamik yapı unsurlarını ve bölünmeyi intaç eden durumları kendilerine konu edinirler. Müminler topluluğunu yapısal olarak bütünleşme/ayrışma ve öteki ile konum belirleme konusunda Kur'an'da oldukça doyurucu telmih, emir ve olayların anlatıldığı da bir vakiydir. Bu konuyu Hucurat Suresi:10. Ayetinde görebiliyoruz: “Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah'a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.”³

Kur'an canlı ve diri bir kitap olarak her an topluma hitap etmek ve inananlar tarafından verdiği mesajlar üzerinden anlaşılma, yaşanma ve sorunlara çözümler bulunulmasını bekler. Bu dinamik bir Kur'an demektir. Bu yönüyle sosyolojinin olanı olduğu gibi resmetme, yapıyı ve aktörün dünyasını dinamik bir şekilde izah etmeye çalışması hedeflerde iş birliğini gerektirmektedir. Anlamak, anlaşılma ve karşılaştırılarak ortak/evrensel iyiye ulaşmanın yollarını bulmada iş birliğinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Daryal, 2000, s. 248; Rahman, 1999, s. 99).

³ Müminler hem bütün insanlıktan hem de iman kardeşlerinden sorumludurlar; dünyada haksızlığın engellenmesine (Âl-i İmrân 3: 108), din ve vicdan özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve hürriyetlerin uygulanmasına katkıda bulunmak (Nisâ 4: 75; Hac 22: 40), ülkede ise bunlara ek olarak mümin kardeşler arasındaki anlaşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, haksızlıkta ısrar edenlere karşı haklımın yanında yer almakla yükümlüdürler. Bu âyet ikinci yükümlülüğe –bunun dayanağı olan kardeşliğin altını çizerek– dikkat çekmektedir. (Kur'an Yolu, 2012, s. 93)

لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا (Bakara, 2: 104) ayetinde Peygamber eliyle bile olsa oluşturulan üst kimliğin bağımlı kılma ruhuna dikkat çekilmekte ve müminlere 'bize çoban ol değil, bizi gözet' deyin emri verilmiştir. رَاعِنَا ifadesinin Yahudilerce "ahmak" ve "cahil" anlamında küfür (seb) olarak kullanıldığı belirtilmektedir (Zuhayli, 1991, s. 254-55). Kur'an'ın bu derinlikli birey temelli değer yaklaşımının toplumsal boyutları sosyolojinin konusunu teşkil etmektedir.

Bu bağlamda Kur'an'ın oluşturmak istediği değer temelli toplum onun temel hedeflerindedir.

"Bu Kur'an, en doğru, tutarlı/kalıcı/değerli/temelli olana götürür.." Kur'an, Medeniyet inşasına davet ettiği insanı, değer temelli hareket etmeye çağırır.

Kur'an, insan için gerçekleştirmesini istediği amaçları sunarken bu konudaki ideallerini de ortaya koymaktadır. Onun ideali, tüm aşırılıklardan kaçınan, orta yolu izleyen (Bakara 3/143) sağlıklı bir toplumdur. İnsanlar dünyada kendilerine sunulan iyi şeyleri almak (A'raf, 7: 32), aşırılığa kaçmadan giyinmek, yemek-içmek (A'râf 7: 31) durumundadır. Bunun da ötesinde bu ideal bizi tüm insanlığın birliği fikrine götürür. Tüm insanlık tek bir nefis (Nisa 4: 1, Zümer 39: 6) ve tek bir çiftten yaratılmıştır (Bakara 2: 213; Nisa 4: 1; En'âm 6: 98; Yûnus 10: 19; Zümer 39: 6; Hucurât 49: 13). Tüm insanlar insanlık toplumunun eşit birer üyesidir (Al-i İmrân 3/195). Kur'an indinde tek fark kişilerin sahip olduğu takva derecesine dayanır (Nahl 16: 128; Hucurât 49: 13). Kur'an'ın ortaya koyduğu bu külli ilkeler değer eksenli ideal topluma işaret eder (Güngör, 2007). Değeri temel yapıp olayların araçsallaştırılarak güncellenmesi demek olan sosyolojik Kur'an okumaları bu bağlamda üst bir ahlaka/estetiğe/toplumsal yapıya referans olarak bu uğraşı vermektedir. Kısaca sosyolojik Kur'an okumaları girişimi,

İdeal olan mümkün olan arasında bağı görmek, anlamak, araştırmak ve kavramsallaştırmak adına atılan küçük bir adımdır.

Kuranda değerli olan bir eylemin;

-Bilgi/Delil zemininde inşa edilmesi (Enfal, 8: 42)

-İç tutarlılığa sahip olması (Necm, 53: 3)

-İslahı hedeflemesi (Şura, 42: 10)

-Faydalı (Rad, 13: 17) olana kaynaklık etmesi istenir. Bu yüzden Kuranı değerler evrensellik niteliği taşır (Sebe, 34: 28). Evrensel nitelik taşıması biraz da onun hedefiyle ilişkilidir.

Dolayısıyla maksat, böyle bir amacı olan Kur'an'ın bütün ayetlerini sosyolojinin konusu yapmak değildir, onun kendi evrensel ilke ve değerleriyle örtüştürdüğü mesajları topluma ve bireye sunarken kullandığı teşbih, temsil ve kıssalar yoluyla toplumu hedef almaktadır. Bunun yanında Kur'ân metnini sadece kendi tarihsel bağlamında ve dil kuralları içinde anlamaya çalışmak yeterli değildir. Onu anlama faaliyeti, tarihsel uzaklığı aşp, bugün için tam olarak ne anlama geldiğini ortaya koymakla mümkün olacaktır. (Karslı, 2005, s. 149)

Zorluklar

Kur'an sosyolojisi bir yandan olumlu bir yaklaşımın ve derinleşmenin bilinçaltını ortaya çıkarırken, diğer yandan Kur'an ve sosyoloji gibi iki farklı kelimenin tarihi ve

sosyal bağlamları göz önüne alındığında, problemleri bir tartışmaya tekabül etmektedir (Tekin, 2003, s. 76). Kur'an sosyolojisi incelemelerinde öncelikle dikkat çeken şu hususların altı çizilmelidir.

Gerek sosyoloji gerekse din sosyolojisi yerleşik bakış açıları itibariyle Batı kaynaklı birer bilim olup bilim alanının konuları Batılı sosyologların kendi toplumlarını incelemek amacıyla ürettikleri teoriler, bakış açıları ve isimlerle doludur. Bu meyanda İsmail Raci El-Faruki'nin başlattığı "Bilginin İslamlaştırılması" akımı çerçevesinde bir İslam Sosyolojisi arayışı hep gündemde olmuştur. Ancak normatif bir alan olan hususi bir din ile objektiflik iddiasında bulunan bir bilimin yan yana gelmesinin ikincisindeki nesnellik yok edeceğine dair bir kanaat bilim çevrelerine oldukça hakimdir.

Sosyolojinin değişebilirliği karşısında Kur'an'ın getirdiği sünnetullahı koymak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Burada önemli olan sünnetullah'ın toplumlar tarafından ne kadar ve nasıl anlaşılabilirliği üzerinde durmaktır. Yoksa gerçekliği tam manasıyla sünnetullah çerçevesinde bizim ortaya koyabilme gücümüz pek de mümkün değildir. Evet anlayabildiğimiz veya Peygamberimizin bize öğrettiği evrensel ve sünnetullah değerleri vardır ancak sosyolojik Kur'an okuması için önemli olan bu değerlerin ne kadar yaşayan değer haline dönüştüğünün veya yaşayan toplumsal yapının bu değerlerle ilişkisini nasıl kurguladıklarını anlamaktır. Nasıl ki hiçbir müfessir yorumunu nihai gerçeklik olarak sunamazsa, sosyolojik olarak da ortaya konan veriler nihai anlaşılma biçimi değildir (Davudoğlu, 2000: 122) . Burada tekraren Kur'an'ın görece ve sabiteleri olmayan bir sübjektif bir bilinç/anlatı olduğu sonucu asla çıkarılmamalıdır. Bir başka ifade Kur'an-ı Kerim'in gücü, onun tarihi bir olayı açıklamasında değil, konuyla ilgili anlamı her zaman geçerli olan en doğru bilgiler vermesindedir. Bu yönüyle Kur'an ve sosyolojinin insanı, toplumu ve kültürel konuları ele alma noktasında ciddi farklılıklar söz konusu değildir. Fark konuları ele alış ve olaylara bakışta belirlemektedir. Bir bütünlük içinde toplumu incelerken birisi insanın ıslahını, imanını ve mutluluğunu esas alırken; diğeri objektif bir şekilde toplumu aksettirmeyi amaçlar; bir başka ifadeyle yani biri olanı inceler olması gerekene öncülük verir, sosyoloji ise olanı inceler olması gerekene bir şey demeyerek genellemelerde bulunur (Bilgisiven, 2000, s. 225-31).

Kur'an yorumunun/tefsirinin göreceli oluşu nasıl mümkün ise olayların farklı sosyolojik bakışlar ile yorumlanması da mümkün olacaktır. Neticede Kur'an'ın kimse mutlak gerçeği bulduğunu iddia edemeyecek, yapılan işin ilahi kelamı "konuşuma"ya dönük bir içerik olduğu kabul edilecektir (Karlı, 2005). Bu yüzden sosyolojik olarak toplumun değişen yapısının incelenmesinin göreceliliği-subjektifliği karşısında ilahi hakikati yanlış anlama iddiası sosyolojik Kur'an okuma çabası için geçerli bir argüman olmamaktadır.

Kur'an'da toplumsala atıflar

Kur'an-ı Kerim'de sosyolojinin konuları ile ilişkili pek çok ayet mevcuttur. Çünkü Kur'an gerek birey gerekse toplumdan söz etmektedir (Cebeci, 1987, s. 6, 7). Bu anlamda Kur'an'da sosyal içerikli çok sayıda kavram geçmektedir ancak bu kavramların hepsinin, sosyolojideki kuramlarla birebir örtüştüğünü söylemek mümkün değildir (Tekin, 2003, s. 76). Böyle bir amacın güdülmesi de gereksizdir. Ancak önemli olan Kur'anı bir anlama girişimi ve Müslüman dünyanın zihniyetine açılan bir kapı olarak sosyolojinin dikkatine sunmak buna mukabil Müslümanların da Kur'anı kendi

nesillerine yaşayan sosyal gerçeklik üzerinden anlatabilmesine imkan sağlamaktır. Sosyolojinin penceresinden Kur'an'a bakmak, Kur'an'ın penceresinden de sosyolojiyi aramak, bunu yapmanın yollarından biri olabilir.

Kur'an'ın hitap ettiği evrensel olgular, toplumsal yönleri itibariyle sosyolojinin konusunu teşkil etmektedir. Bu bağlamda Kur'an, insanın sosyal yönlerinden (Bakara, 2: 213; Yunus, 10: 19; İsrâ, 17: 83; Hucurat, 49: 13; Mearic, 70: 19; Fecr, 89: 15), aile sisteminden (Ankebût, 29: 8; Lokman, 31: 14; Ahkaf, 46: 15), evlenmesinden ve boşanmasından (Bakara, 2: 225-233, 236; Nisa, 4: 19, 30; A'raf, 7: 189; Nûr, 24: 32; Rûm, 30: 21; Ahzab, 33: 49; Talak, 65: 1-7), muhtaçlara yardımdan (Bakara, 2: 177, 220; Nisa, 4: 2-3; İsrâ, 17/34), miras ve özel mülkiyetten (Nisa, 4: 7-12, 176), milletler ve kabileler arası ilişkilerden ve bunlar arasındaki farklılıklardan (Bakara, 2: 213, 251; Nisa, 4: 17, 84; Enfal, 8: 15, 61-68; Hac, 22: 39; Hucurât, 49: 956), savaştan, barıştan ve buna benzer meselelerden bahsetmekte ve bunlara çözüm yolları sunmaktadır (Güngör, 2007). Bunun yanında sosyolojik olarak inanç ve ahlaka ilişkin dini tavsiye, teklif ve emirlerin, topluma yansıyan ve tecrübe edilen boyutları dikkate alındığında Kur'an'ın sosyolojiye ilişkin oldukça zengin veriler sunduğunu söylemek mümkündür.

Kur'an'ın evrensellik iddiasının gerçekleşmesi için; Kur'an'ın tarihe bakışı geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan bütüncül bir bakış olarak değerlendirilmelidir. Şöyle ki Kur'an, tarihi, bir bütün halinde insanın faaliyet sahası olarak görür. Kur'an'ın tarihe bu bakışı zaman ve mekânı aşan çağlar ötesi bir bakıştır. Bu yönüyle toplumsala ilişkin yapı, eylem ve etkileşimlerin Kur'an kıssalarında, tarihî olaylar olarak bize sunulduğunu görmekteyiz. Bu yönüyle kıssalar, Kur'an'ın kendi sunuş tarzı ve metodu içerisinde, bir nakil ve aktarımın ötesinde, toplumsal yapı ve eylemlerinde bireylerin motivasyonu, grup etkileşimi, kollektif davranış modülleri, sosyal sermaye standartları, değer merkezli kardeşlik teması, grup içi dayanışması, toplumsal değişmelere paralel olarak ele alınması ve üzerinde derinliğine düşünülerek, bir takım yorum ve prensiplere ulaşılması gereken toplumsal veriler konumundadır. Kıssalara bir bütün olarak baktığımızda dikkatimizi hemen şu çeker: Kur'an, peygamberlerin ve geçmiş toplumların kıssalarından sadece bir kısmını anlatmış, bunlardan bazılarını sık sık tekrar etmiş, belli noktaları ise ısrarla vurgulamıştır (Mümin 40/78; Araf 7/101; Hud 11/100; Taha 20/99). Kur'an'da pek çok kıssanın değişik yerlerde, değişik biçim ve üsluplarla tekrarlanması, tarihi bulgu ve kalıntılara ibret nazarıyla bakılması, genel bir anlatım metodu olarak her kıssanın sonunda anlatılanlarda pek çok bireysel ve toplumsal dersler ve öğütler bulunduğunun ifade edilmesi "bütüncül bir tarih" yaklaşımı oluşturmak açısından son derece önemlidir. Kur'an'ın bu anlatım üslubu "geçmişe yapıcı bir bakış" altında, "geleceği inşa etme" şeklinde anlamlandırılabilir bir tarih ve toplum şuuru geliştirme gayesine yöneliktir (Deri, 2014)

Kıssaların bize sunduğu insan eylemleri, toplumsal yapı gerçekliği ve inanan-inanmayan insan tiplerini ve değişimin gerçekleşme koşulları toplamda bize bir zihniyet, duruş, anlayış ve insani gerçekliği vahiyle harmanlayan hikmeti gösteren bir kılavuzdur. Bu yönleri itibariyle Kur'an ve sosyoloji ilişkisi en çok da Kur'an kıssaları üzerinden verimli okumalara imkân tanımaktadır.

Sosyolojik Kur'an okumalarının özgünlüğü

Bu ilişkiyi kurarken modern bir paradigma ile (sosyoloji) ezeli ve ilahi bir kelam olan Kur'an'ın farklılıkları dikkat çekicidir. Şöyle ki sosyolojide gerçeklik inşa edilir veya doğadan çıkarsanırken, Kur'ani sosyolojide yorum ve eylem bir gerçeklik olarak tabi olacağı hakikatleri inşa edecektir (Sarıbay, 1994, s. 123, 129). Bir yönüyle birisi "anlama", "açıklama" ve "tasvir etme"ye yönelirken, diğeri "tebliğ", "değer merkezli inşa", "kurtuluşa çağrı" ve "hayat veren kaynağı" öğretme merkezli bir döngüyü gösterecektir. Özellikle pozitivist sosyolojinin açıkça önem verdiği konulardan birisi onun, sosyolojik kanunlara veya bu kanunların yerini tutan genel hükümlere ulaşmak istemesidir. Bu ise ancak analizci, gözlemci ve karşılaştırmacı bir araştırmanın neticesinde hasıl olur. Bu, İslam sosyolojisi için yeni bir hedef değildir. Sözelimi, İbn Haldun sosyolojik araştırmalarında birçok genel kurala ve hükme ulaşmıştır. Onun sosyal hayatın gelişim aşamaları ve devletin oluşumundaki merhalelerle ilgili ortaya koyduğu kanunlar bu tecrübeye örnektir (Haşşab, 2010, s. 68). Bunun yanında sosyolojide bireyin mana dünyasının ve toplumsal hayatı nasıl algıladığının anlaşılması önem arzeder. Kur'an'ın sık sık bireylere dünyayı anlamlandıracak çerçeveler sunması Müslüman aktörün dünyayı anlama çerçevesi açısından oldukça önemlidir.

Sosyolojik kavramların Kur'an'ın toplumsal olaylara ilişkin vurgularına arzı, Batılı kavramları taklit ederek veya bazı ayetleri zorlayarak sosyolojik kavramları onları yedirmek maksadıyla yapılmamaktadır. Bu arz yapılırken kullanılan metodoloji tanım, yorum, analiz ve karşılaştırmaların Müslüman zihnin referansları çerçevesinde anlaşılabilir/yorumlayarak genellemelere gitme yöntemi bilimsel bir işlemdir (Aydın, 2001, s. 66-67). Bu yönüyle yapılan iş, normatif bir tarzda genel yargılara vararak son sözü söyleme iddiasında değildir, aksine bu kavramların referans çerçevesini Kur'ani yorumla anlamaktır. Böyle olunca bu arz, olması gerekeni dayatma amacıyla değildir, olanı verili gerçekle anlamaya çalışmaktır. Sonuçlar göreceli de olsa yöntem bilimseldir. Bu yönüyle pozitif bilimlere uygun bir yöntem izlemekle birlikte vahyi bilgiyi bilgi kategorileri içerisinde önemli bir konumda gördüğümüzü ifade etmek gerekir.

Şeriatî'nin İslam merkezli din sosyolojisinde ifade ettiği gibi mesele Kur'an'ın belirli ayetlerini, Hz. Peygamber tarafından kullanılan felsefe ve belli yöntemleri ya da onun hayatının siyasi, toplumsal, psikolojik ve ahlaki yapısını çağdaş ilim aracılığıyla çözümlenmek değildir. O, Kur'an'ın kozmolojik ayetlerinin fizik yardımıyla, tarihi ve toplumla ilgili ayetlerinin ise sosyoloji ışığında anlaşılabilirliği kanaatindedir (Seriatî, 1979, s. 42, 43). Bu tutum, Kur'an'ın nesneleştirilmesi veya sosyolojik paradigmanın tamamen araçsallaştırılması değildir. Aksine bu tutumdan beklenen sosyolojik bakışa anlam katmak ve bireyin dünyasını anlamada bu önemli referans noktasını dikkate alarak sosyal gerçekliğe ilişkin yorum yapma imkanı elde etmektir. Bu tutum ayrıca Kur'an'ın modern dönemde anlaşılmasında sosyal bilimlerin sunduğu imkan, konu ve bakış açılarının toplumsal ilişkiyi açıklamada önemli olduğu anlamı taşımaktadır.

Sosyoloji kuram ve teorilerinden hareket ederek toplumu aydınlatmaya çalışırken; Kur'ani sosyolojik yorumlarda yukarıda bahsedildiği gibi kıssalar bize önemli ipuçları verecektir. Bunun yanında naslara ilişkin sabiteler bu yorumlarda sürekliliği ve sabiteyi bize gösterirken diğer taraftan vahyin iniş sürecinde yaşanan insani sorun ve gerçekliğe ilişkin arka plan zengin sosyolojik teorilere ışık tutabilecektir. Nasları sosyolojik teoriye karşı konumlandırmak eksik bir duruş olacaktır. Sosyolojik Kur'an yorumu; Kur'an'ın tanrı, evren, insan, dünya ve ahiret anlayışlarından yola çıkarak ve

konuyu ilgilendiren bütün ayetleri dikkate alarak toplumları statik ve dinamik bakımlardan ele alıp onların yapısal vasıflarını ve değişme şartlarını ve ayrıca doğal olaylarla toplumsal hadiseler arasındaki ilişkiyi araştıran ve bu konularda Allah'ın sünnetlerini/yasalarını anlamaya/açıklamaya çalışan bir çaba olacaktır (Cebeci, 1987, s. 8).

Sosyolojik Kur'an okumasının bir yönüyle eklektik olacağı baştan kabul edilmelidir (Canatan, 2012, s. 44). Bu eklektikliğin pozitivist paradigmayla doğrudan ilişkilendirilmesi, sosyolojiyi de sadece pozitivist zihnin bir ürünü kabul etme yanlışlığının yanında sosyal bilimdeki birleşik kaplar ilişkisini de göz ardı etmek olacaktır. Bun girişimden taklit olması, kolaylık olması ve kavramların İslamleştirilmesi gibi eleştiriler sebebiyle vazgeçildiği takdirde (endişeleri saklı tuttuğumuzda) (Bayyığıt, 2003, s. 24) bilimi ve sosyal hayatı seküler bir alana hapsetme gerçekliğiyle karşı karşıya kalmış oluruz. Bu yüzden baştan bu kısmi eklektiklik kabul edilerek sosyolojik Kur'an okumaları inşa edilmeye çalışılmıştır.

Birbirini nakzeden iki düşünce geleneği gibi değerlendirenlerin ilahi olanla beşeri olan ve her an değişime sahip olanı eşitlemekli adil olmayan bir kurguya itirazları haklı olmakla birlikte Kur'an'ın iniş süreci ve gerçekleştirme istediği topluma verdiği mesajlar dikkate alındığında bu, beşeri bir inşa amaçlı ilahi bir girişim olduğu anlaşılacaktır (Kılıç, 1995, s. 157). Buradan hareketle sosyolojik Kur'an okumalarını, ilahi olanda beşeri bir amaç ve beşeri olanda da ilahi olanın izlerini sürmek şeklinde anlaşılabilir bir çaba olarak görmenin daha yerinde olduğu düşünülmektedir.

Kur'an'ın kendisine amaç edindiği ilahi teyitli beşeri bir inşa kendisini ayetlerde göstermektedir. Bunlar kısaca, genel varoluş çerçevesi içerisinde insan-Allah ilişkisi, insan-insan ilişkileri ve insan-toplum ve kâinat ilişkisini ele alarak, insandan bahseder, insana hitap eder. Bu konularda kendisine has ifadelerle beşerin idrak algısını zorlayan, onu yönlendiren, ona değer merkezli bir dünya ve din anlayışı kurgulamaya yönlendiren pek çok yön gösterici prensipler ortaya koyar.

Kur'an'ın ontolojiye, epistemolojiye ve sosyolojiye dönük vurguları bununla sınırlı kalmamakta, her yönüyle içinde bulunan her çeşit insanla birlikte, savaş-barış, korku-emniyet, azgınlık ve bolluk gibi meydana gelen olaylarıyla toplumlardan, bireylerden, ailelerden, sosyal gruplardan, milletlerden ve ümmetlerden bahseder (Cebeci, 1987, s. 7). Bahse konu olayları ve olguları, süreklilik içinde değişen yönleriyle düşünmek, yorumlamak mesajın evrensel ve tarihe bakan yönlerini anlamak ve açıklamak için Kur'an her zaman tazedir.

Tarih boyunca pek çok Müslüman düşünür İbn Haldun başta olmak üzere Kur'an'ın bu toplumsala dönük çözümlerini anlamaya çalışmıştır. Özellikle Kur'an'ın toplumların oluşumu, sosyal değişim, dağılımları, grup oluşumu, kolektif bilinç, toplumsal cinsiyet, medeniyetlerin kurulması ve yıkılması, mümin bireye yüklenen anlam ve ümmetten beklenen aksiyonlar, aile mahremiyeti ve mahremiyetin sosyolojik sınırlarına ilişkin anlatı, insanı aktif inanan bir özne olarak tasvir ettiği kıssalar ve kıssalardaki pek çok sosyolojik hakikatler ve nihayet bütün bunları bize "sünnetullah" çerçevesinde sunması insana, topluma ve toplum bilimlerine geniş okuma imkanı vermektedir (Sezen, 2000). Bu yönüyle Kur'an'ın bireysel ahlaktan başlamak üzere aile, toplum, kavim, millet ve insanlık için ahlaki kurallar ve yaşantı şekil ve örnekleri vererek değer eksenli bir toplum oluşturmak istediği ifade edilebilir. Bu değer merkezli toplumun gerçekleşmesi için ortaya koyduğu ahlaki, hukuki ve bireysel

ilkelerin bütün inananları bağlayıcı niteliği sosyolojik Kur'an okumalarını birkaç açıdan zorunlu kılmaktadır.

- Müslüman toplumları anlamak;
- Anlamli davranışları oluşturmak için bireysel ihtiyaçlar;
- Tarihsel tecrübeyi ilahi pencereden aktaran metni anlamak;
- Müslüman toplumun geliştiği ortamın sosyo-psikolojik dinamiklerini anlamak;
- Günümüz bireyinin içinde bulunduğu dini durum ve ilişkiyi onun anlayacağı dil ve kavramlarla izah etme;
- Pozitivizmin sıkıcı yoğunluğu karşısında anlamaya dayalı bir bilimsel inşayı mümkün kılma;
- İslam düşünce geleneğine kendi sistematiği ve kavramlarıyla katkıda bulunmak;
- Bilimsel bilgi üretmeyi bir yöntemle oluşturma ve bunun disiplinli bir alanda teolojik olarak cesaret ederek bilim ve din ilişkisini bu zeminde de sağlıklı bir yapıya kavuşturmak;
- Özellikle genç bilim adayı bireylerle ortaya konan emeği, eserle taçlandırarak çalışmaların gelecekte cesaret verici olması;

Bu yapılırken yöntem; bin yıldır İslâm medeniyetinin manevi damarlarını besleyen Gelenek'e ve onun büyük alimlerinin eksik yorumları çerçeveli eksen üzerinden yürümek olmayacaktır. Daha açık bir ifadeyle maksat salt rasyonel, pozitivist ve kavramsal düzeyde teorileştirerek Kur'an'ı anlama çabası değildir. Zira bu çabanın bizi götüreceği yer sonunda mantıksal süreçlere indirgenmiş kuru bir din anlayışıdır. Bu indirgemeci yaklaşım İslâm dininin insan hayatının her alanını kuşatan mesajını donuklaştırmak olacaktır.

Diğer bir ifadeyle sosyolojik Kur'an okumaları asla gramatik metne mahkum bir anlama çabası değil, aksine onu alıp ona dayalı başka bir açılımı geliştirerek o metnin dinamikliğini ve ona ruh veren anlamı yeniden ihya etme çabasıdır.

Malum olduğu üzere Hz. Peygamber'den açığa çıkan vahyin fiziksel manada kitaplaşması hayattayken değil çok sonraları olmuştur. Bu yüzden yaşayan Kur'an mesabesinde Hz. Peygamber'in örnekliliği toplumsal canlılık ve mananın içinde ve bazen arkasındaki gerçekliği toplumsalın içinde sosyolojik olarak görme kabiliyetini gerekli kılar ki bu da sosyolojinin sunduğu imkânlarla mümkün olabilir. Bu yaklaşım "tek doğru, tek kutsal, kitaptır. O da Kur'ân'dır. Bir şey Kur'ân'da varsa vardır yoksa yoktur" (Kılıç, 2017) anlamında zahirci ve maddeci bir yaklaşımı kabul etmez. Zira bu nevi bir yaklaşımın tarihi dondurucu veya indirgemeci yaklaşımları besleyeceği açıktır. Aslında literal bir Kur'an okuma akımının öncülleri "Hakem Olayı"nda⁴ Mushaf yapraklarını mızraklarının ucuna takanlardır. Tabii ki karşılarında ise "Kur'ân benim." diyen bir Hz. Ali. Bu iki yaklaşımdan daha dinamik ve Kur'an'ın insana hitabını anlamaya yarayacak olan ikincisidir.

⁴ Hakem Olayı; Sıffin Savaşında (657) Hz. Ali ve Hz. Muaviye taraftarları arasında cereyan eden ve daha fazla kan akmasını engellemek amacıyla, Hz. Ali'nin, Ebû Musa el-Eş'âriyi, Hz. Muaviye'nin ise Amr b. el-Âs'ı hakem olarak tayin ettikleri ve bu konuda ortak bir karara varma olayıdır (Yiğit, 2009, s. 107-8).

Sonuç

Sonuç olarak sosyolojik Kur'an okumalarının imkânı; indirgemeci olmadığı gibi hegomonik kültürün gönüllü-gönülsüz dayatmaya çalıştığı zihin haritası ve yorum skalasının farkında olmalı ve bunun yerine daha içerden anlamaya dönük ve yerli dini anlayışın reflekslerini anlayarak, savunmacı bir tutuma girmeden pro-aktif bir tutum sergileme girişimi olma amacını bilimsel üslûpla ele alma durumundadır.

İslam/Kur'an sosyolojisi ya da İslami/İslamcı sosyoloji vb. eşleştirmelerinde özellikle kullanılan referans çerçevelerinin mutlaka dikkatli kurgulanması gerekmektedir. Aslında kendi içinde ikisi de bağımsız öncülleri olabilecek alt yaklaşımlar olarak görmek meseleyi daha anlaşılır kılacaktır. Din sosyolojisi veya dini sosyoloji/Kur'an sosyolojisi/İslam sosyolojisi birbirini nakzeden bir sistemleştirmeye tabi tutulmayıp fayda merkezli yaklaşımlar olarak zenginlik kabul edilmelidir.

Kaynaklar

- Aydın, M. (2001). *İslam'ın Tarih Sosyolojisi*. İstanbul: Pınar yayımları.
- Bayyığıt, M. (2003). *Sosyolojinin Dini Serüveni ve İslam (Kur'an) Sosyolojisi*. Ed. Mehmet Bayyığıt. Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler. Konya: Yediveren.
- Bilgiseven, A. K. (2000). Kur'an ve Sosyoloji İlişkisi ve Bu İlişki Açısından Batı Sosyolojisi Karşısındaki Durumumuz. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I*, İstanbul: İSAV Ensar Neşriyat.
- Canatan, K. (2012). *Bir Yöntem Arayışı Olarak İslam Sosyolojisi*. Milet ve Nihal, 9 (3), 33-48.
- Cebeci, L. (1987). Kur'an Sosyolojisi Üzerine Bir Deneme. *İslâmî Araştırmalar*, 1987, I, (3), ss. 5-38
- Coşkun, A. (2013). *İslâm Sosyolojisinde Yöntem Arayışları, Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları Dizisi*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayın.
- Daryal, A. M. (2000). Vahyin Takip Ettiği Psikolojik Süreç. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I*, İstanbul: İSAV Yayınları.
- Davudoğlu, A. (2000). Müzakereler. *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I*, İstanbul: İSAV Ensar Neşriyat.
- Deri, M. (2014). *Kur'an'ın Tarih Algımızı İnşasında Sünnetullahın ve Kıssaların Rolü*. http://kuranihayat.com/kuranin-tarih-algimizi-insasinda-sunnetullahin-ve-kissalarin-rolu_d800.html
- Furseth, I.-Repstad, P. (2006). *An Introduction to the Sociology of Religion*. England: Ashgate.
- Güngör, Ö. (2007). Kur'an'da Sosyal Bütünleşme. *Diyanet İlmî Dergi*. 43 (2), ss. 173-190
- Haşşab, S. M. (2010). *İslam Sosyolojisi*. (Çev: Ali Coşkun-Nebile Özmen). İstanbul: Çamlıca
- Karlı, İ. H. (2005). Tefsirin Sosyolojik Boyutu ve Sosyolojik Okunması. *İslâmî Araştırmalar*, cilt: XVIII, sayı: 2, ss. 145-157
- Kılıç, M. E. (2017). *Müslüman Biblicalistler*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mahmuderolkilic/musulman-biblicalistler-2041685> (25.12.2017)
- Kılıç, S. (1995). *İslam'da Sembolik Dil*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Rahman, F. (1999). *Ana Konularıyla Kur'ân, çev.* Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1994). *İslami Sosyoloji: Postmodern Bir Sosyoloji mi?* İslami Araştırmalar Dergisi. c. 7. s. 2., ss. 122-129.
- Sezen, Y. (2000). *İslâm'ın Sosyolojik Yorumu.* İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Tekin, M. (2003) *Kur'ân-ı Kerîm'de Sosyal Gruplara Giriş,* Kur'ân Sosyolojisi Üzerine Denemeler. Ed. Bayyigit, Mehmet, Konya: Yediveren Yayınları.
- Toker, İ. (2009). *İslam Sosyolojisi Kavramı ve Ali Şeriatî Üzerine Kritik bir Yaklaşım.* Bilimname c. 16. S. 1, ss. 91-105.
- Yazır, E. M. H. (ty). *Hak Dini Kur'an Dili,* c.8, Basım Y. Yok: Eser Neşriyat ve Dağıtım.
- Yiğit, İ. (2009). *Sıffîn Savaşı.* DİA, C.37. ss.107-8
- Zuhayli V. (1991). *Tefsiru'l-Münir,* c.1, Beyrut: Daru'l-Fikr'il-Mu'âsır.